

Ioan ȘONERIU

### MONUMENTE ISTORICE DE ARHITECTURĂ DIN EVUL MEDIU ÎN PROVINCIA LIMOUSIN (FRANȚA)

În partea central-vestică a Franței, acolo unde acum două mii de ani trăia tribul galic al Lemovicilor, se întinde provincia Limousin care își trage numele de la anticii ei locuitori. Cristalizată de-a lungul secolelor ca unitate istorico-teritorială, actualmente (începând de la reforma administrativă din 1955) este individualizată în regiunea administrativă omonimă cu o suprafață de 16.932 km<sup>2</sup> și o populație de circa 750.000 locuitori, incluzând departamentele Haute-Vienne, Creuse și Corrèze. La baza acestei individualizări teritoriale stă, în primul rând, natura și unitatea substratului geologic ce se reflectă pregnant în trăsăturile peisajului geografic cărui îi imprimă originalitate și, totodată, omogenitate în notele esențiale. Coincizând aproape complet cu aria vechiului compartiment cristalin din partea vestică a Masivului Central francez, teritoriul Limosin-ului se distinge net de ținuturile învecinate prin rocile sale tari – granit, gnais –, în care eroziunea agenților externi a modelat un sistem de platouri dispuse pe un interval hipsometric de circa



700 metri, urcând de la sub 300 m în vest, până la aproape 1.000 m în est; astfel, acest ansamblu reliefa apare ca un puternic contrafort al Masivului Central în fața zonelor depresionare de pe fațada atlantică a Franței. Spre interiorul Masivului Central se ridică platourile înalte Millevalles, Monédières și Gentioux, formând împreună un horst puternic pe care locuitorii l-au denumit La Montagne (Muntele); acesta reprezintă un tipic „castel de ape” din care diverg în evantai numeroase râuri tributare la bazinul hidrografic al fluviului Loire (Cher, Creuse, Gartempe, Taurion, Vienne etc.) și la acela al râului Dordogne (Corrèze, Vézère ș.a.); în zona platourilor joase, văile acestor râuri concentrează principalele aglomerări urbane – orașele Limoges, Brive-la-Gaillarde, Tulle, St-Junien, St-Léonard-de-Noblat, Aubusson etc. –, în timp ce pe interfluviile aplatizate, străbătute de o rețea deasă de pârâuri, predomină așezările mici – orașele, sate, cătune (hameaux) –, majoritatea cu sub 1.000 de locuitori. Localitățile cu peste 1.000 de locuitori – cele care cuprind cele mai multe vestigii arhitecturale din Evul Mediu – pot fi clasificate în cinci categorii de mărime demografică: un oraș mare, Limoges (peste 170.000 loc., capitala istorică a provinciei Limousin și capitala actualei regiuni administrative omonime, reședință de prefecură a departamentului Haute-Vienne); două



oraşe de mărime mijlocie, Brive-la-Gaillarde (50.000 loc.) și Tulle (peste 21.000 loc., reședință de prefectură în departamentul Corrèze); opt oraşe mici, Guéret (peste 14.000 loc., reședință de prefectură în departamentul Creuse), St-Junien (11.700 loc.), Ussel (8.856 loc.), St-Yrieix (7.600 loc.), Aubusson (6.800 loc.), St-Leonard-de-Noblat (6.000 loc.), La Souterraine (5.600 loc.); circa 50 de oraşe foarte mici, cu 1.000-5.000 locuitori. Pe ansamblu, vestigiile arhitecturale, mai remarcabile, de origine medievală sunt semnalate în aproximativ 100 de localități, revenind în medie o localitate la 170 km<sup>2</sup> sau 6 localități la 1.000 km<sup>2</sup>.

Tipologic, vestigiile arhitecturale provenite din Evul Mediu, existente pe teritoriul provinciei Limousin, pot fi clasificate în 9 categorii: biserici, capele de pelerinaj, așezăminte monahale (mănăstiri, stăreții), castele, cetăți strategice, resturi din incinte de fortificații orășenești (porți fortificate, turnuri etc.), edificii publice, orășenești (hale comerciale, primării etc.), clădiri civile rezidențiale, poduri.

**Bisericile** ocupă primul loc ca frecvență, implicit ca densitate, înregistrându-se 61, din care 11 fortificate și 50 nefortificate, repartizate în 58 de localități, câte una în fiecare localitate, cu excepția orașului Limoges cu trei și a orașelului Felletin cu două. Biserici fortificate se găsesc în localitățile Blond, Compreignac, Glénic, Le Chalard, St-Angel, St-Privat, St-Yrieix, Naves, Uzerche, St-Robert și Collonges-la-Rouge; 6 dintre ele prezintă trăsături de stil romanic (Uzerche, Blond, Compreignac, Le Chalard, Glénic, St-Robert), două, de stil gotic (St-Angel, St-Privat), iar

două, combinații de stil romanic și gotic (St-Yrieix, Collonges-la-Rouge). Stilurile arhitectonice sunt mai bine exprimate la bisericile nefortificate, la care pe primul plan erau puse exigențele de ordin artistic. Din cele 50 de biserici nefortificate, 30 sunt în stil romanic, 8 în stil gotic, 8 în combinații de stil romanic cu stil gotic. Rezultă, deci, că predomină bisericile în stil romanic (6 fortificate și 30 nefortificate), provincia Limousin reprezentând, de fapt, una din principalele arii teritoriale de răspândire a acestui stil (școala din Limousin), alături de ariile din respectivele provincii învecinate (Poitou, Périgord, Saintonge, Auvergne) sau mai îndepărtate (Bourgogne, Normandie etc.). Bisericile în stil romanic de școală limousină, de regulă originare din secolele XI-XII, deși au suferit unele influențe de la școlile arhitecturale vecine, prezintă totuși particularități care le disting de celelalte școli; în primul rând utilizează ca material de construcție granitul (cu tentă gri-gălbuie) disponibil din abundență în regiune; apoi, este fizionomia originală a turnurilor-clopotnițe la care se succed, de jos în sus, 2-3 etaje pătratice străpunse pe fiecare fațadă de câte două ferestre mari în plin cintru (arc de semicerc); un etaj pătratic ceva mai îngust, străpuns pe fiecare fațadă de câte o fereastră în plin cintru, deasupra căreia e plasat câte un gablu (fronton triunghiular), având nu numai un rol ornamental, ci și o funcție de rezistență prin echilibrarea distribuției împingerilor exercitate de etajele supraiacente; 1-2 etaje octogonale și mai înguste, străpunse pe fiecare fațetă de câte o fereastră în plin cintru îngemănată printr-o colonetă; o fleșă ascuțită, sub formă de piramidă octogonală, prin care culminează turnul; câte o friză cu arcaturi oarbe, una plasată la baza fleșei, alta între primele două etaje pătratice, completează decorația turnului.



Exemplare tipice cu astfel de trăsături le oferă bisericile romanice din St-Léonard-de-Noblat, Collonges-la-Rouge, Uzerche. O altă particularitate constă în turnul masiv de deasupra pridvorului de la fațadă, flancat de două cloșetoane (turnulețe), cum e cazul, spre exemplu, la bisericile din Le Dorat și St-Junien; la biserică din Le Dorat sau la cea din Meymac arcul polilobat (festonat) de la portalul fațadei atenuează liniile severe ale edificiului. Pe lângă cele menționate mai sus, biserici (nefortificate) în stil romanic se mai întâlnesc în localitățile Ahun, Beaulieu-sur-Dordogne, Chateauponsac, Solignac, Malval, Gouzon, Bennet-la-Rivière, Bénévent-l'Abbaye, Évaux-les-Bains etc.

Comparativ cu stilul romanic, stilul gotic (sec. XIII-XVI) e mai puțin frecvent, semnalat la numai zece biserici, cea mai reprezentativă fiind catedrala St-Étienne din Limoges, în special fațada ei constituind o adevărată bijuterie de gotic flamboyant, lucrată în granit fin între anii 1516 și 1530; deasupra arhivoltei portalului ogival se ridică un gablu foarte efilat până la marea rozasă flamboyantă (nervuri cu inflexiuni asemănătoare flăcărilor); deasupra rozasei se ridică un alt gablu până la pinionul triunghiular ajutat cu fleuroane; întreaga fațadă e încadrată de două contraforturi puternice, agrementate cu colonete și pinacluri. Tot în orașul Limoges se mai găsesc încă două biserici gotice: St-Michel-des-Lyons (sec. XIV-XVI, turn cu etaje superioare octogonale flancate de turnulețe, vitraliu din 1510) și St-Pierre-du-Queyvroux (clopotniță din sec. XIII, fațadă flamboyantă din sec.



Catedrala St-Étienne din Limoges.  
Fațada sudică în stil gotic flamboyant (1516-1530)

XVI). Biserici în stil gotic se mai întâlnesc în localitățile Allasac, St-Victournien, Mercoeur etc. La o serie de edificii eccleziastice elementele de stil romanica sunt asociate cu elemente de stil gotic, realizate în faze corespunzătoare de construcție; așa sunt, spre exemplu, bisericile din localitățile Tarnac, Tulle, Brive-la-Gaillarde, Felletin, Eymoutiers, La Souterraine etc.

**Așezămintele monahale** sunt reprezentate prin șapte mănăstiri și trei stăreții. O mănăstire – Bénévent-l'Abbaye (sec. XI) – se află în stare de ruine, supraviețuind numai biserica abațială aferentă (sec. XII, stil romanica). Săpăturile arheologice efectuate în Piața Republicii din centrul orașului Limoges au descoperit, în 1960, cripta vechii mănăstiri St-Martial, cu părțile cele mai vechi datând din secolul al IV-lea și adăpostind sarcofagul Sfântului Martial și pe cele ale însoțitorilor săi, surmontate de un mozaic policrom din secolul al IX-lea cu subiect paleocreștin. Cinci mănăstiri, împreună cu bisericile abațiale aferente, s-au păstrat, mai mult sau mai puțin restaurate:

mănăstirea din Aubazines, fondată în 1135 de Saint Étienne, mai întâi benedictină, apoi, din 1147, cisterciană, cu biserica abațială romanica din secolul al XII-lea; mănăstirea din Meymac, fondată în secolul al XI-lea, aparținând ordinului monahal al Benedictinilor, cu biserica abațială romanica din secolele XI-XII; mănăstirea din Solignac, fondată în anul 632 de către Saint Éloi, reconstruită în secolul al VIII-lea, cu biserica abațială romanica din secolul al XII-lea; mănăstirea din Tulle, fondată în secolul al XI-lea, aparținând ordinului Benedictinilor, cu biserica abațială romanica-gotica din secolele XII-XIV; mănăstirea din Mortemart, aparținând ordinului Augustinienilor, cu capela folosită azi ca biserică parohială.

**Capete de pelerinaj** se găsesc în localitățile St-Junien (capela Notre-Dame-du-Port din sec. XV), Ussel (capela Notre-Dame-de-la-Chambanne) și Collonges-la-Rouge (vechea capelă a Penitenților).

**Castelele** dețin locul al doilea ca frecvență după biserici, înregistrându-se 36 de exemplare, din care 25 fortificate și 11 nefortificate. Castelele fortificate au fost construite, în general, înainte de anul 1500, când pe primul plan se puneau nevoile de apărare, astfel că elementele de stil artistic sunt mai puțin manifestate. Ele sunt localizate, de regulă, în mediul rural, pe fostele domenii feudale, unde, prin amplasamentul în locuri mai înalte și prin silueta lor proeminentă, domină liniile peisajului campestru. Unele (16) dintre ele sunt bine conservate, spre exemplu castelele Coussac-Bonneval

(sec. XIV), Montbrun (donjon din sec. XII și corpuri de locuit din sec. XV), Rochechouart (donjon din sec. XIII, cea mai mare parte din sec. XV), Pompadour (sec. XV), Brie (sec. XV), Pierrefitte (sec. XV) etc. Altele oferă spectacolul sumbru, dar nu lipsit de grandoare și de romantism, al ruinelor, totodată evocând episoade glorioase, dar și dramatice din trecutul acestor meleaguri. Astfel, castelul Châlus (25 km sud-vest de Limoges), construit în secolul al XI-lea și păstrând încă o rămășiță din donjonul său cu ziduri groase de 3 m, are faima de a fi rezistat asediului întreprins de viteazul rege englez Richard Inimă de Leu, al cărui sfârșit, la 42 de ani, s-a tras tocmai de la o rană la umăr primită cu această ocazie; dar dârjii apărători ai fortăreței au plătit apoi scump moartea regelui, fiind toți spânzurați, cu excepția arbaletrierului fatal care a fost jupuit de viu. La 10 km S-S-V de Limoges, pe un promontoriu abrupt de la confluența râurilor Briance și Ligoure, se înalță impunătoare ruinele castelului-fortăreață Chalusset, construit în secolul al XII-lea (având

trei incinte fortificate, ziduri înalte de 20 m, turnuri pătrate, donjon), unul din cele mai desăvârșite exemplare ale arhitecturii militare franceze din Evul Mediu; căzut în mâinile Hughenoților în 1577, este folosit de aceștia ca bază de atacare a orașului Limoges, dar cetățenii orașului, după lupte grele, cuceresc fortăreața și o prefac în ruine. Spre hotarul de sud-est al provinciei Limousin, pe o stâncă prăpăstioasă de deasupra sălbaticelor chei ale râului Luzège, se profilează grandios ruinele castelului Ventadour, una din cele mai inexpugnabile fortărețe medievale din Limousin și din întreaga Franță, un adevărat cuib de vulturi vulnerabil doar prin trădare; în secolul al XII-lea a fost focar al literaturii cavaleresti, frecventat de trubaduri, înșiși stăpânii castelului – viconții de Ventadour – fiind poeți din tată în fiu; viața pulsează aici până în epoca Renașterii, ale cărei gusturi mai rafinate determină pe viconții de Ventadour să părăsească fortăreața prea austeră, instalându-se într-o clădire mai elegantă și confortabilă din localitatea apropiată Ussel (Hôtel de Ventadour, construit la finele secolului al XVI-lea, în stil renascentist). În extremitatea sud-estică a provinciei Limousin, pe un promontoriu încâtușat de un meandru adânc al râului Maronne (afluent la Dordogne) se profilează resturile fortăreței Tours-de-Merle (sec. XI), care nu a putut fi cucerită de englezi în timpul Războiului de 100 de Ani. Ruine de castele fortificate, de origine medievală, se mai găsesc pe teritoriile localităților Turenne (15 km sud de orașul Brive-la-Gaillarde), Mortemart (22 km nord de orașul St-Junien), Sermur (20 km est de orașul Aubusson), Malval (25 km nord de orașul Guéret), Crocq (20 km sud-est de Aubusson), Ségur-le-Château (52 km sud de Limoges), Treignac (75 km sud-est de Limoges). Castelele nefortificate, mai puține la număr, datează de după anul 1500, din perioada Renașterii, când pe primul plan erau puse exigențele de estetică și confort, elementele de stil artistic – de regulă stilul



Château de Val (sec. XV) de la Bort-les-Orgues, pe cursul superior al râului Dordogne

renascentist – fiind bine exprimate; așa sunt, spre exemplu, castelele Sédière (20 km nord-est de orașul Tulle), Noailles (7 km sud de Brive-la-Gaillarde), La Fraisse (15 km vest de orașul Bellac și 30 km nord de St-Junien) ș.a.

Comparativ cu castelele fortificate obișnuite, o amploare constructivă mult mai mare și o capacitate defensivă (dar și ofensivă) mult mai largă în teritoriul avea cetatea strategică Crozant de la hotarul nordic al provinciei Limousin, respectiv al ținutului Marche din această provincie; supranumită „cheia Limousin-ului“, cetatea își etalează ruinele impozante pe un pînten stîncos de la confluența râurilor Creuse și Sédelle. Fondată, se crede, încă pe la începutul secolului al VI-lea, fortăreața a fost în tot cursul Evului Mediu una din cele mai vaste și mai puternice din Franța. Ea se întindea atunci pe o lungime de 450 metri, iar zidurile sale, jalonate de zece turnuri enorme, erau eșalonate pe mai mult de un kilometru; cu aceste dimensiuni cetatea putea adăposti o garnizoană de câteva mii de luptători. Citadela a aparținut mult timp conților de Marche și a jucat un rol important în timpul Războiului de 100 de Ani (1337-1453) și cu ocazia Războaielor Religioase din secolul al XVI-lea. În secolul al XVII-lea cetatea era deja în ruine. Turnurile care mai subzistă datează din secolele al X-lea și al XIII-lea; donjonul pătratic servea de locuință seniorială; se mai pot vedea și resturi din cele două incinte fortificate.

Resturi din centurile de fortificații orășenești există în localitățile Allasac, Éguzon, Collonge-la-Rouge (poartă), La Souterraine (poartă) și Uzerche (poartă).

Foarte numeroase sunt edificiiile civile orășenești cu funcție rezidențială provenite din secolele XV-XVI și răspândite în mai multe orașe din Limousin, în vechile lor nuclee (Aubusson, Guéret, St-Léonard-de-Noblat, Brive-la-Gaillarde, Tulle, Ussel, Uzerche ș.a.). Ca factură arhitectonică sunt foarte caracteristice casele de piatră ornamentate cu turnulețe la



colțuri și cu sculpturi pe fațadă, clădite de proprietari mai înstăriți (nobili, negustori etc). Uneori aceste case au alură de mici palate, de exemplu Hôtel de Ventadour din Ussel, o elegantă locuință în stil Renaissance din secolul al XVI-lea; Hôtel de Labenche din Brive-la-Gaillarde, superb specimen renașcentist, decorat cu colonete delicate, cariatide, busturi de bărbați și femei, și tot în acest oraș, Tour des Échevins, edificiu din secolul al XVI-lea, flancat de un turnuleț suspendat („en encorbellement“) ale cărui ferestre se deschid între arcaturi oarbe încadrate de colonete răsucite; Hôtel des Moneyroux, un grațios edificiu de stil gotic târziu, din secolul al XV-lea, cuprinzând două corpuri de locuințe dispuse în echer, legate printr-un turnuleț de colț, cu fațada surmontată de lucarne ornate de fleuroane și pinacluri; Maison de Layac din Tulle, din secolul al XV-lea, cu o frumoasă fațadă la care ferestrele și ușa de intrare sunt încadrate de colonete și surmontate de acolade ornate cu sculpturi sub forme de frunze și animale (cerb, mistreț, porc spinos, leu, iepure, ogar); Château Bécharie din Uzerche, flancat de un turn pătratic

și de un turnuleț cu stema orașului sculptată în piatră, pe fațadă; Maison du Vieux Tapissier (sec. XV) și Maison des Vallenet (sec. XVI) din Aubusson etc.

Din categoria edificiilor publice orășenești sunt de remarcat vechile hale comerciale din Meymac și Mortemart.

În fine, lista vestigiilor arhitecturale medievale din provincia Limousin este completată cu o serie de poduri de piatră, cu profil ușor arcuit în două pante domoale, cu arcuri ogivale sprijinite pe picioare întărite de avant-bec-uri. Așa sunt cele două poduri – St-Martial și St-Étienne – de peste râul



Podul de piatră St-Martial (sec. XIII)  
de pe râul Vienne, în orașul Limoges



Podul de piatră (sec. XIII) de peste râul Vincou,  
în localitatea Bellac

Vienne în orașul Limoges (sec. XIII), podul de peste același râu, mai în aval, în orașul St-Junien (sec. XIII), podul de peste râul Vincou de la Bellac, podul de peste râul Gartempe de la Chateauponsac, podurile de peste râul Creuse de la Aubusson (sec. XVI) și Moutier-d'Ahun.

În concluzie, din cele arătate mai sus rezultă că provincia Limousin constituie o arie teritorială cu o mare densitate de vestigii arhitecturale originare din Evul Mediu, între care mai reprezentative – ca frecvență și factură arhitecturală – sunt bisericile în stil romanic (nefortificate sau fortificate), castelele fortificate (conservate sau ruinate), clădirile civile orășenești de piatră împodobite cu turnulețe de colț și decorație sculpturală pe fațadă, de asemenea podurile de piatră.

#### *Bibliografie:*

1. Chabot, Georges: *Géographie régionale de la France*. 2-ème édition, Masson et Cie Editeurs, Paris, 1969
2. Mathieu, Jean-Louis; Mesplier, Alain: *Géographie de la France*, Édit. Hachette, Paris, 1986
3. Focillon, Henri: *Arta Occidentului. Vol.I Evul Mediu romanic, Vol.II Evul Mediu gotic* (trad. din lb. franceză), Edit. Meridiane, București, 1979
4. \*\*\* *Périgord, Berry, Limousin, Quercy*. Guide Vert. Publications du Pneu Michelin, 1971
5. \*\*\* *Harta Franței* 1:200.000, foile 72, 73, 76. Colecția Michelin, Paris, 1971-1972